



LUND UNIVERSITY

Stadsbor

urbana aktörer, subjektiv interaktionism och social neurovetenskap i tidigmedeltidens Sigtuna och Nyköping

Roslund, Mats

Published in:

META Historiskarkeologisk tidskrift

2018

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Roslund, M. (2018). Stadsbor: urbana aktörer, subjektiv interaktionism och social neurovetenskap i tidigmedeltidens Sigtuna och Nyköping. *META Historiskarkeologisk tidskrift*, 2018, 21-46.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

HISTORISKARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META
H
2018

META Historiskarkeologisk tidskrift

Redaktion/styrelse 2017-2018

Lena Beronius Jörpeland

Mathias Bäck (vice ordförande, huvudredaktör)

Rune Edberg

Lars Ersgård

Kristina Jonsson

Ann-Mari Hållans Stenholm

Joakim Kjellberg (ordförande, ansvarig utgivare)

Linda Qviström (webbredaktör)

Johan Runer

Anders Wikström

Tidskriften ges ut av Historiskarkeologisk förening och utkommer med ett nummer per år. Bli medlem i föreningen genom att skicka namn, postadress och e-postadress till adressen medlem@histark.se, samt betala medlemsavgiften - 250 kr - på Plusgiro 45 32 11-5. Uppge ditt namn vid inbetalningen. Som medlem ansvarar du själv för att dina adressuppgifter är aktuella. Det går inte att teckna en separat prenumeration av tidskriften.

Institutioner/organisationer är också välkomna att teckna ett medlemskap enligt samma principer som ovan. En organisation/institution erhåller dock ingen rösträtt i föreningen.

På www.histark.se hittar du mer information om föreningen samt vår debattsida.

Författarna ansvarar själva för innehållet i sina artiklar. Samtliga artiklar har lästs och granskats av redaktionen.

Kph Trycksaksbolaget, Uppsala

ISSN 2002-0406

Innehåll 2018

- | | | |
|------------|---|--|
| 9 | Rune Edberg | Sigtuna – Kiev – Paris
- Olof skötkonungs ättlingar i
politiskt korsdrag |
| 21 | Mats Roslund | Stadsbor - urbana aktörer,
subjektiv interaktionism och social
neurovetenskap i tidigmedeltidens
Sigtuna och Nyköping |
| 47 | Stefan Gustafsson &
Anna Lagerstedt | Markberedning som en källa till
urbaniseringsprocesser - med
exempel från kvarteret Fältskären i
Enköping |
| 59 | Liisa Seppänen | Dirt, dung and sanitation in the
medieval Turku - (Mis)Conceptions
of medieval sanitation |
| 79 | Matthias Toplak | Deconstructing the deviant Burials
- Kopparsvik and the Rite of Prone
Burials in Viking Age Scandinavia |
| 111 | Anders Hansson | En samisk återbegravning |
| 127 | Martin Hansson, Pia
Nilsson & Eva Svensson | De obesuttnas arkeologi och
kulturarv (ca 1700-1900) |

Stadsbor

- urbana aktörer, subjektiv interaktionism och social neurovetenskap i tidigmedeltidens Sigtuna och Nyköping

Tillägnad Hans Andersson på hans 80-årsdag 2016

Mats Roslund

Town-dwellers - urban actors, subjective interactionism and social neuroscience in High Medieval Sigtuna and Nyköping In Swedish historical archaeology, studies of towns have diverged from definition to deconstruction. In landscape studies the existence of occasional similar expressions of power in rural contexts as in towns is stressed. Another observation is that towns can display vague forms of urbanity, with lack of dense settlement and varied economy, as well as showing agrarian affiliations. A focus on singular power functions in the landscape and vagueness of urban spaciality have led to definitions such as “urbanities”, with connotations to urban functions in non-urban contexts. Instead of using “urbanities” as a basis for the terminology, the article argues that the constant variable was the maintenance of power with its material discourse in the landscape. As such, towns were only one structure among others, but a creation with special social and cultural content. Deconstructing the urban phenomenon does not strengthen research on towns. Since the 1990’s, a need for writing an urban social history has been stressed. However, analyses still show strong structuralist tendencies and superficial interpretations. The article advocates a higher definition for artefact studies, spatial patterning, comparative studies in- and between towns, as well as socio-psychological perspectives on a face-to-face level to make the intentions operational. Social perspectives emanating from subjective interactionism and social neuroscience are brought forward as possible tools for interpret and understand group creation or community building. Case studies from Sigtuna and Nyköping on coeval artisan activities in building plots and cultural contrasts in urban culture due to different trade interfaces are used as examples.

Städer som mänskligt livsrum varierar kraftigt i tid, rum och i sina materiella uttryck. Vad som definierar dem blir därför beroende av både essens och kontrast. Vad karakteriserar städer och vad skiljer dem från andra mänsk-

liga bosättningsmönster? Samtidigt är staden inte en isolerad företeelse, placerad i ett ständigt föränderligt landskap och med olikartat materiellt uttryck. Därför är begreppen urbaniseringsprocess och urbana identite-

ter användbara för diskussionen. I denna text kommer först en kritisk granskning av den pågående diskussionen om urbanitetskriterier att presenteras. Därefter lyfter jag fram subjektiv interaktionism och social neurovetenskap som användbara för att nå bortom de idag använda strukturationsteorierna. För att visa på möjligheter att gå djupare in i stadens liv använder jag mig av två fallstudier från tidig medeltid i östra Mellansverige. Med nyvunna kunskaper från undersökningar i Sigtuna och Nyköping kommer jag att ge exempel på en aktörsinriktad urban arkeologi med utgångspunkt i uppdragsarkeologiska källmaterial. Fokus kommer att ligga på rumsliga relationer mellan hantverkare i Sigtunas stadsgårdar, samt skillnader i urbana kulturmönster i Sigtuna och Nyköping burna av både lokala och gästande grupper. Kortfattat framhåller jag kvalitativa aspekter placerade i ett socialt definierat rum istället för funktionella aspekter, som avgörande för ett urbant livsmönster.

Stadskampen

Vi brottas ännu med definitionen av vad en stad är, tjugosju år efter slutrapporten för ”Medeltidsstaden” (Andersson 1990). Detta är vetenskapens natur. Pendlingen går mellan konstruktion och dekonstruktion av staden i relation till andra landskap. I en diskurs inom urbaniseringsforskningen som utvecklats under 2000-talet dekonstrueras be-

greppet för att vara mer inkluderande visavi omlandet. Landskapsstudier som lyfter fram funktioner som annars knyts till städer, urbaniserad konsumtion på landsbygden och agrara näringar i staden, uttryckt i begreppet ”urbaniteter”, avser vidga diskussionen (Anglert 2006, s. 233; Lindeblad 2008, s. 21; Brendalmo et al. 2009). Det är uppenbart att det genom historien existerat icke-urbana platser med enstaka funktioner som vi finner i urbana miljöer. Definitionen av begreppet stad är därför glidande, vilket uttrycks tydligt i engelsk terminologi från det tydligt urbana ”Metropolis”, över ”regional capital”, ”provincial town”, ”market town”, ”village”, ”hamlet” till ”farmstead” (Dyer & Lilley 2012, s. 82-83). Liknande diskussioner har förts i östra Centraleuropa med slaviska bosättningar. Där har de stadslänkande borgstäderna med handels- och hantverksbosättningar (Burgstädt) varit svåra att acceptera som urbana miljöer, eftersom de var ”pre-kommunala” till sin organisation (Biermann 2009).

I definitionen av vad som utgör en stad verkar emellertid ett problem vara att man på den glidande skalan mellan ”Metropolis” och ”farmstead” dels pekar på enstaka funktioner som finns i agrara miljöer som urbaniseringskriterier, dels att man bortser från huvudgårdars centrala funktioner i landskapet utan att de utgör urbana miljöer. Därför är till exempel fynd av mynt, bitsilver, vikter och vågar i tidigmedeltida kontexter inte i sig tecken

på en urban miljö. Handelsredskap har använts också på landsbygden, med de gotländska gårdarna som tydligast exempel. Därför uppträder delar av stadens livsmönster i agrara miljöer, men dessa externt spridda mentaliteter och konsumtionsmönster i det omgivande landskapet skiljer sig från den urbana täta platsbundna och mer uthålliga interaktionen (Christophersen 2015, s. 112-114).

Viljan bland forskare att problematisera urbaniseringsprocessen är positiv eftersom den öppnar upp för diskussion. Det har enligt min uppfattning ändå skett en abstrahering och upplösning av vad som uppfattas som urbana miljöer och en urban livsstil som är mindre operativ, uttryckt i begrepp som "urbana landskap" och "urbaniteter". Samtidigt verkar ordet "stad" försvinna i diskursen förutom i tidigmodern tid där stadsarkeologin frodas. På något sätt har historiker med sina rättsliga kriterier vunnit kampen om vad som konstituerar begreppet stad. Istället används inom arkeologin ord som urbanitet och urbanism med vidare betydelse, för att beteckna orter före privilegiebrevens tid. Det finns ett berättigat sökande efter ord för de olika nedslagen i urbaniseringsprocessen samt de mycket olikartade fysiska uttryck och funktionella innehåll städer haft genom tiden. Samtidigt kan upplösningen av begreppen och vad de representerar försvåra diskussionen. Begrepp ger makt över tanken och påverkar både vilka frå-

geställningar som släpps fram, vilka objekt som det forskas på och vilka metoder som används.

Begreppet "urbaniteter" omfattar livsmönster och funktioner utanför den egentliga stadens gränser. Syftet med denna utvidgning har varit att gå ifrån den hierarkiska relationen som uttrycks i "stad och omland". Att öppna upp för dynamik i maktrelationer i landskap, där både handel utanför städer, huvudgårdar med hantverksfunktioner, större byar, religiösa och ideologiska centra samt topografiska element som genom kollektiva minnen får makt över mentaliteter, ingår i definitionen av det urbana. Dekonstruktionen av staden kan ses som del av den postprocessuella vetenskapsdiskursen. Perspektivet märks även i intresset för mentala landskap, och uppmärksamhet på vaga urbaniseringskriterier i detta landskap. Etymologiskt är det emellertid besvärligt att använda "urbs" (lat. Stad) på något som existerar utanför denna fysiska miljö, men det är ett användbart grepp om man vill bryta ner gränserna mellan de två olikartade landskapsuttrycken. "Urbs" i begreppet "urbanitet" blir en murbräcka mot stadsporten. Frågan är om det hjälper oss att förstå urbana miljöer.

Bristen på artefaktanalyser förstärker dessutom vagheten hos mindre manifesterade urbana miljöer, som senmedeltidens stadsetableringar i riksbildningens och enskilda makt-havares kölvatten (Hansson 2017). Man bör beakta att senmedeltidens städer etablerades i en tid då riket

lade ut ett maktens raster över landskapet. Rikets behov, inte de lokala realiteterna, var orsak till utdelning av stadsrättigheter.

Begreppet "urbanitet" har i den nämnda diskursen kommit att inkludera även huvudgårdar med hantverksproduktion och religiös funktion. Centrala platser som Skänninge före 1200-talet och Gamla Uppsala under vikingatid har uttryckligen definierats som urbana miljöer (Bäck 2016, s. 85-86; Lindeblad 2016, s. 61-62). Båthus undersökta i Nyköping ses som urbaniseringskriterier, liksom tidigmedeltidens kungar som "en resande symbol för det urbana" (Bäck 2016, s. 86-87). Enstaka abstrakta och fysiska egenskaper lyfts fram, som bebyggelsepermanens, monumentalitet och maktfunktioner. De utgör emellertid inga urbana miljöer ur ett mångfunktionellt tätortsperspektiv och synsättet kan uppfattas alltför funktionalistiskt, evolutionistiskt och teleologiskt. Eftersom vi vet att dessa platser blir städer, i Gamla Uppsalas fall vid Östra Aros, söker man efter tecken på urbana mönster. Istället kan man söka deras bakgrund i järnålderns centralplatser och medeltidens huvudgårdar. Urbaniseringsprocessen var en del av samhällsomvandlingen under vikingatid och tidig medeltid, därmed samtida med andra uttryck för makt. Det är emellertid mindre rimligt att uppfatta alla maktuttryck som urbaniseringskriterier.

Urbaniseringsprocessen baserades på lokala förutsättningar men kan i tidig medeltid ses som i hu-

vudsak två grenar, båda grundade i agrar rikedom (Andrén 1985, s. 76-77; Callmer 2007, s. 236-250; Andersson 2017, s. 137). Den äldsta innefattar huvudgårdar med centralplatsfunktion som uppvisar utökad produktion, interregionala kontakter och i vissa fall kult. Här finner vi Uppåkra, Gamla Uppsala och efterföljare som det tidigaste Lund och Skänninge. Den andra grenen växte ur vattennära varubyttesplatser som kunde vara knutna till en närliggande huvudgård, men också ligga i liminala lägen där äganderätten var svårdefinierad. De tidiga säsongsmässiga varubyttesplatserna som Dagfinn Skre kallar "local markets" och "nodal markets", utvecklades till vikingatidens emporier som Birka, av Skre definierade som "towns" (Skre 2012). De sistnämnda fick tidigmedeltida systrar i Sigtuna och Visby.

Fast förankrad i en tid av dekonstruktion av begrepp och objekt ter sig den svenska diskussionen som representant för sin samtid och något slutet. Även den bör utsättas för kritik och förändring. Litteraturen om bakgrunden till olika former av urbana miljöer är omfattande och det går här att bara nämna ett fåtal översikter som kan inspirera (Callmer 1994; Giles & Dyer 2005; Callmer 2007; Andersson et al. 2008; Skre 2008; Oppl & Sonnlechner 2010; Gelichi & Hodges 2012; Hadley & Harkel 2013; La Rocca & Majocchi 2015; Kalmring 2016; debatten i Norwegian Archaeological Review 2016, 49,1;

Krongaard Kristensen & Poulsen 2016). Samtidigt finns från ämnet historia en striktare hållning som finner urbanitet som kulturmönster otillräckligt och kräver mer formella kriterier som ekonomisk, politisk, religiös multifunktionalitet (Harlitz 2010, s. 41-41). Med denna grundsyn faller de vikingatida emporierna bort som städer, vilket inte är rimligt eftersom de redan tidigt försågs med särskilda ämbetsmän. Hedeby kontrollerades av en "comes vici" redan under 850-talet (Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 144). Den sociala organisationen i Birka upprätthölls av en *prefectus*, vilken bör ha haft en motpart i representanter från den samlade befolkningen. I Lund möter vi i tidig medeltid gjälkare i stadens Birkerätt. Som motpart till maktens män stod invånarna. Redan under 1100-talet har de i Danmark en särställning gentemot landsbygden då de omnämns som "bymän" i Odense och Slesvig, vilket upprepas än tydligare från 1200-talet (Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 241ff).

Frågan som kan ställas är inte om det finns en skillnad mellan de agrara och urbana miljöerna, utan vilka rötter de har, samt hur och i vilket kvalitativ grad de kom att skilja sig åt över tid, i såväl struktur, socialt innehåll och kulturella uttryckssätt. Urbaniseringen ses i den ovan samlade litteraturen som en kumulativ och kvalitativ process där administration, specialiserad produktion, interregionalt varubyte och förtätad bebyggelse särställer urbana miljöer

gentemot andra livsrum och skapar ett speciellt kulturmönster, en urban identitet.

Kategorisering är alltid en svår uppgift eftersom den är både inkluderande och exkluderande. Motståndningen som uppstår är trots det nödvändig att lösa för att begreppet stad ska göras operativt. "We can try to work around the problem by using categories with 'fuzzy borders' rather than 'closed boxes' and we can discuss endlessly how to categorise certain phenomena, but the basic problem will always exist: categories are an absolute necessity, as well as a curse" (Skre 2012, s. 47). I mitt fall ser jag staden som både centralort och tätort, med ett flertal funktioner som inte samlat återfinns i agrara miljöer. Dessa platser hade högre befolkningstäthet, diversifiering och instabil dynamik, rikare informationsflöde, var noder i ett nätverk med andra urbana miljöer och, i varierande grad, landskapet runt omkring. Nätverket upprätthölls med kontinuerligt hantverk och handel, allt uttryckt som en specifik livsform och kulturform (Carelli 2001, s. 99-105; Callmer 2007, s. 234-235; Linaa 2016, s. 187-199, Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 242ff). Särskilt variationen och i viss mån kvantiteten i hantverk, liksom närvaron av främmande gäster, är av avgörande betydelse.

Denna text rör specifikt urbana miljöer i perioden från slutet av 900-talet till 1200-talet då tiden för järnålderns utspridda centralite-

ter och emporier var passerad. Ursprunget var emellertid baserat på liknande agrara resurser och överhöghet. Strax före år 1000 uppstod i Norden en koncentrerad form av bebyggelse som kombinerade centralitet, en egen beskattningsform och jurisdiktion, produktion och handel som skilde ut den från landsbygden (Andrén 1985, s. 78-79; Callmer 1994, s. 79). Två av dessa orter ska vi nu röra oss djupare in i.

Bortom strukturationsteorin - performativitet, subjektiv interaktionism och social neurovetenskap

Resultaten från stratigrafiskt högupplösta undersökningar har gett många nya insikter om urbaniseringsprocessen och urbana miljöer. Trots tydlig strävan efter att finna städernas aktörer hamnar analyserna ändå i strukturalistiska och processuella tolkningar (Christophersen 2015, s. 109). De gör ofta halt vid rekonstruktion av gatusträckningar, kvarterssystem och huslämningar, som endast är ramverket för aktörernas handlingar. Christophersen har påpekat behovet att frångå den strukturalistisk syn på staden och istället öppna upp för urban performativitet. Frågan han arbetar med är hur nya praktiker etableras och omfattas av en gemenskap, samt hur mönstren omvandlas till en i samförstånd utvecklad stabiliserande och upprepningsbar praktik (Christophersen 2015, s. 115-116). Perspektivet har tagit ytterligare ett

steg ut i stadslandskapet genom Linaas studier av Aarhus (Linaa 2016, s. 26-28). Genom att använda ett socialt-praxisorienterat teoretiskt perspektiv bortom Bourdieu och Giddens kan en metodiskt operativ förnyelse av den aktörsinriktade arkeologin ge nya kunskaper om urbana livsrum. Perspektivet kräver att vi är uppmärksamma på hur sociala stabiliseringsprocesser ger materiella avtryck genom sin komposition och placering så att rutiniseringen av handlingarna kan avläsas i rummet (Christophersen 2015, s. 118).

För att kunna nå högupplösta analyser i urbana miljöer är dokumentationsmetoderna väsentliga, men också kvalitativa föremålsanalyser. Stratigrafisk metod och medvetenhet om kontexternas väsentliga bidrag till tolkningarna har varit tydlig sedan 1990-talet i Sverige. Analyser av artefakter befinner sig däremot på efterkälken. Det finns en dubbel förlust i detta. För det första ger den begränsade kunskapen om artefakter i svensk uppdragsarkeologi ett sämre utgångsläge för övergripande analyser. För att kunna skriva synteser behöver vi säkra data i rapporterna, med högre upplösta föremålsanalyser. Undersökningar om proveniens, stil, material och analogier utanför schaktet borde kunna prioriteras bättre i Sverige, eftersom andra länder med hårt pressad uppdragsarkeologi har organisation för detta. För det andra lämnar bristen på djupanalyser av artefakter ett metodiskt tomrum. Progression inom ett område kräver

ständig bevakning, metodiska diskussioner, gemensam terminologi och källkritiska analyser av de historiska tolkningarna. Det går att anlägga ett praxisperspektiv på denna lakun. Om man inte reflekterar över och förbättrar föremålsinriktad dokumentation och forskning går det inte att upprätthålla och överföra kunskap till nya generationer arkeologer. I dessa två brister ligger några av orsakerna till problemen med att nå människorna i det förflutna. Här har alltså de kritiker rätt som menar att stadsarkeologin inte lämnat de processuella startblocken för att nå det humanocentriska målet (Griffiths 2013, s. 2-5; Christophersen 2015, s. 109-110).

Med de teoretiska ingångarna Actor Network Theory och den performativa Social Practice Theory, når vi nya resultat och frågor. Båda perspektiven har emellertid sina begränsningar när det gäller att nå aktörernas bakomliggande drivkrafter. ANT rör sig på en övergripande nivå med risk för att glömma bort maktrelationer och ett mikroarkeologiskt perspektiv. Med SPT kommer vi närmare aktörerna i staden, men det är ändå svårt att finna de bakomliggande orsakerna till handlingarna. Jag menar att vi kan komma än närmre de människor som verkade i dessa miljöer genom kunskaper från socialpsykologi och social neurovetenskap. Använder vi samtliga tre perspektiv går vi från observationer om geografisk riktning och intensitet inom nätverk, hur människor interagerar i nätverkets noder i var-

dagens praktiker, samt vilka socialpsykologiska processer som band samman och utvecklade ett lokalt urbant livsmönster.

Sedan 1800-talets mitt har ett uttryckligt socialt interaktionistiskt perspektiv prövats inom sociologin (Frost & Levin 2010, s. 31-70). Forskare som Mead, Blumer, Goffman, Tajfel och Turner framstår som viktiga för dess etablering och fortsatta utveckling. Ingångar till inriktningen presenteras som normalvetenskap i ett flertal verk (Turner 2002; Ritzer 2008, s. 287-317; Burke & Stets 2009; Charon 2010; Trost & Levin 2010). Forskarna riktade tidigt kritik mot dels en alltför instrumentell uppfattning inom beteendevetenskapen, dels mot sociala teorier som sade sig se individuella livsmönster som styrda av storskaliga yttre krafter. Kortfattat avgörs relationer enligt dem i mindre grad av sociala strukturer än utifrån människans förmåga att se sig själv både som subjekt och objekt. Hon tänker, interagerar, läser av andra, samt skapar mening och uttrycker detta symboliskt i agerande och materialitet. Aktörens handlande, inte makrostrukturer, uppfattas som väsentligt för mellanmänsklig relationer. Det är inget enskilt handlande, utan alltid i relation till en närliggande social omgivning. Socialpsykologin studerar alltså tre nivåer av interaktion; individuella, interpersonella samt kollektiva fenomen. Dessa stimulerar till kommunikation och reflektion. Subjektiv interaktionism är en "torr" vetenskap förankrad

inom socialpsykologin. Det kan vara så att modellerna anses alltför generella för förmoderna samfundigheter. Samtidigt finns argument för att använda dem, eftersom alla tolkningar bortom rent kronologisk, rumslig och kontextuell dokumentation måste arbeta med analogier för att vi ska förstå det förflutna. Genom att förankra modellerna i konkreta arkeologiska kontexter ger vi dem en socio-kulturell ram.

Arkeologi har förutom anknytningen till sociologin en naturvetenskaplig kontaktyta. DNA- och isotopanalyser är tillämpningar som fått stark förankring. Motsvarande naturvetenskapliga metoder för människors beteenden finns inom social neurovetenskap som gör det möjligt att studera lärande och informationsöverföring. Hjärnan möjliggör mentala processer som perception, tankar och känslor. Människan formar aktivt sitt beteende när ny kunskap stimulerar tänkandet för att finna nya lösningar. Ämnet har utvecklats parallellt med tekniska framgångar som datortomografi och PET (positronemissionstomografi). Fördelen med de nya teknikerna är att hjärnan kan studeras när den är aktiv eller passiv, inte som tidigare när den skadats och fått brister. Observationerna avslöjar vilka områden som styr olika beteenden. Ett exempel på hjärnans sociala praktik är vad som kallas "The Default Network" (Lieberman 2013, s. 15-27). I vilotillstånd aktiveras det centra i hjärnan som styr vårt tänkande om oss själva, andra

människor och relationen till dem. När vi vilar väver hjärna oss samman med dem som finns i vårt sociala och emotionella fokus i aktivt tillstånd. Om detta är korrekt har vi som människor ett evolutionärt inslag som stimulerar empati, samarbete och omtanke. Människan kan därför ses som det mest självmedvetna djuret, men också som det mest socialt medvetna djuret i ständig mätning med andra, med en känslighet för hur andra värderar oss (Gärdenfors 2017, s. 67). I praxis kan detta innebära att de individer som under medeltiden dagligen såg varandra, samarbetade, reflekterade om jaget och "vi"-et, fortsatte att bindas samman när de slöt ögonen på kvällen. Den urbana närheten gav emotionella svallvågor efter dagens strävan.

Subjektiv interaktionism och social neurovetenskap som bidrar till vår kunskap om generella mänskliga behov kan kombineras med tidsbundna kulturella uttryck. Tillsammans kan landvinningarna ge nya insikter om urbana livsstilar och förståelse för underhållet av gemenskaper. Kan vi bättre förstå hur urbana kulturmönster skapas? Social sammanhållning uttrycks i 1100-talets kommunala organisationer. Äldreråd och gillen som föregår stadsråden växte inte fram spontant, utan svarade mot verkliga behov av att erövra och försvara vunna rättigheter. För att göra detta och få kontinuitet bör också emotionella band utöver släktskap stå för stabilitet och samhörighet. Denna grupp-

känsla bör ha föregått den explicita urbana organiseringen. I två fallstudier kommer jag att presentera tolkningar av urbana källmaterial i Sigtuna och Nyköping, som reflekterar livsmönstren där. Här kommer två av de många aktiviteter som karaktäriserade stadslivet att lyftas fram; hantverk och handel.

Den första fallstudien rör nya rön om rörelser i stadsrummet och social historia, med ett källkritiskt perspektiv. Hantverksaktiviteterna i kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna framträder allt tydligare tack vare nya forskningsinsatser. Överlappande i tid och rum ger metallgjuteri, horn- och benhantverk samt textiltillverkning en komplex bild av mänsklig interaktion inom en tätt befolkad yta. Närheten till varandra tvingade individer till samverkan. Ett urbant karaktärsdrag var också variationen i hantverken. Även om vi kan peka ut exempel på hantverk på landsbygden var aktiviteterna tillfälliga och mindre varierade.

Den transregionala handelns aktörer påverkade också stadens karaktär. Mötet med det främmande och skyddet av dem var en avgörande kontrast mot agrara miljöer, där samfälligheterna inte lika omfattande och intensivt tvingades förhålla sig till individer stående utanför den lokala juridiska och sociala gemenskapen. De regionala skillnaderna inom Skandinavien var dessutom stora vad gällde interaktion mellan urbana och agrara livsrum. Landskapet runt Lund uppvisar ett liknade konsumtionsmönster som i

staden, medan människor i Sigtuna levde med delvis olikartat kulturmönster jämfört med omgivningen. Även mellan städer kunde kulturella mönster skilja sig i samtiden. De gästande köpmännen gav med regelbunden närvaro en särskild prägel på urbana miljöer. Den andra fallstudien visar därför på den transregionala handelns påverkan på lokala urbana kulturer. Kulturella mönster i Nyköping och Sigtuna under tiden ca 1050 till 1250 utgör exempel på olikartade samtida livsmönster.

Med grannen i knät - gemenskaper och parallella liv

Staden var en plats där de sociala relationerna utmanades av främmande kulturmönster, grannar som man inte hade blodsbånd till eller brukade jorden tillsammans med. En plats med påtvingad närhet. Skillnaden mellan en bosättning med fem individer och en med 300 understryks av de mellanmännsliga relationer som rent numeriskt maximalt kan upprättas (Wandsnider 2015, s. 151; Linaa 2016, s. 12). Med fem individer möjliggörs 10 möjliga konstellationer medan det med 100 personer ger 4 950 och 300 personer 45 000 möjliga kontaktytor individerna emellan. Skillnaden är stor och ger ett mer komplext beteende och ökat informationsflöde när vi lägger till skilda släktgrupper, främlingar med annat språk eller säsongsmässiga variationer. Städer erbjuder fler sociala ut-

maningar och möjligheter än byar och huvudgårdar på landet.

Upprepade handlingar flätade samman människor och stabiliserade relationer i denna blandade miljö. En gemenskapernas arkeologi (engelskans; "community archaeology") behövs för att analysen av gruppgemenskap och individens roll skall bli skönjbar. Gemenskap, som även kan översättas med samfällighet, har både ett territoriellt och ett mentalt innehåll. Perspektivet fokuserar på den sociala nivån som ligger mellan samhälle och enskilda hushåll.

Liksom för alla identiteter som omfattar fler människor än de som är sammanhållna med blodsband behöver gruppgemenskapen upprepade handlingar, ritualer och symboler för att skapa en emotionell tillhörighet. Gemenskapen bör omfatta flera sociala identiteter som genus, ålderssegment, hierarkier och intressegrupper. En kollektiv samhörighet kan även innehålla antagonistiska grupper (Canuto & Yaeger 2000, s. 6-8). Byn på landsbygden är en sinnebild för gemenskap på denna nivå. I arbetsgemenskapen och det tydligt avgränsade vångalaget skapas närhet och förpliktelser för att få tillgång till resurser. Givetvis skedde detta mer eller mindre frivilligt, men det kollektiva ansvaret var ett kraftfullt redskap för överlevnad. I städerna bör liknande strukturerande handlingar ha fått fotfäste som ett "kollektivt medvetande om stadslivets existens och särart" (Carelli 2001, s. 105). Råden i högmedeltidens städer föregicks

under 1100-talet av andra kommunala organisationer med "äldre" som lämnat efter sig symboler för sådana gemenskaper innan skriftliga handlingar blev allmänna (Andrén 1995).

En arkeologi med fokus på gemenskaper hamnar på en analytisk nivå strax över den performativitet som Christophersen efterlyser. Praktik, rutinisering och stabilisering syftade till att utsätta människor i vardagen för minsta möjliga social friktion. Samtidigt uppstod konflikter som krävde lösningar. Därför gav spelet mellan stabilisering och motsättningar upphov till nya praktiker. Resultatet blev att man uppfattade sig som del i gemenskapen. Den kan ha varit utsträckt till hela staden, ett kvarter eller några närliggande tomter. För Sigtunas del är det rimligt att tänka sig en lägsta nivå i de "dubbeltomter" som karakteriserar området norrut längs Stora gatan. I andra delar av staden såg tomtstrukturen annorlunda ut, vilket bör ha påverkat förutsättningarna för gemenskap. Tomterna kan därför vara utgångspunkt för analyser av övergripande "knippen av praktik" (practice bundles) som är en del av praxisinriktad analys av performativitet (Christophersen 2015, s. 118-121).

För att kunna lita på att artefaktmönstren i stadsgårdarna håller för kvalitativ kritik är en granskning av avfallshantering avslöjande. Spridningen av keramikskärvor som rester av hushållsavfallet kan ge en dynamisk bild av rörelsemönstren inom

stadsgårdarna (Roslund 1997, s. 84, fig. 9) (Fig. 1). Inom bebyggelsen för tiden ca 1075 till 1100 förefaller gårdsfolket ha kastat soporna i eller strax utanför husen med köksfunktion, samt i bakre delen av tomten, dock i mindre omfattning. Det placerades tillsammans med ansevärliga mängder ben, utanför dörren och i de smala passageerna mellan husgavlarna. Aktörerna för denna hantverksupprepade handlingsmönstret inom avgränsade ytor i direkt anslutning till matlagning och ätande. För oss är det viktigt att se hur nära relationen är mellan kökszon och avfallens placering. Logiskt sett bör huvuddelen av hantverksspillet också hamnat i anslutning till den byggnad där man arbetat.

Inom arkeologin brukar olika hantverk och aktiviteter analyseras var för sig. Spåren efter ett flertal aktiviteter utförda inom samma bebyggelse är därför utgångspunkt för denna första fallstudie. Metallgjuteri, textilhantverk samt horn- och benhantverk representerar olika kunskapsfält och genusidentiteter fördelade i rummet (Roslund 1997, s. 85, fig. 10; Pettersson 2007; Söderberg & Gustafsson 2007; Sjöbeck 2014; Karlsson 2016). På tomterna inom kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna möttes utövarna. Genom att analysera de separat bearbetade källorna tillsammans och korrelera mot redan gjorda tolkningar, kan en tätare social gemenskap hypotetiskt lyftas fram. En exakt samtidighet går inte att belägga, men inom ramen för den

tidshorisont på ca 25 år som faserna omfattar bör människor ha mötts inom det begränsade utrymmet. Jag kommer att lägga tyngdpunkten på två faser i tiden från ca 1075 till 1130, då ett första skede i rumslig specialisering och urbana miljöer växte fram och blev tydliga.

Sigtuna hade existerat i knappt 100 år då vi anländer till tomterna norr om Stora gatan¹. Mot slutet av 1000-talet började en förskjutning av metallgjutning mot gatan att bli synlig och bodar byggdes på den sydvästra tomten (Fig. 2). Samtidigt ökade antalet deglar, vilket antyder stigande produktion. Horn bearbetades däremot i hus ett steg in på tomten. Det är främst den kvantitativa ökningen av horn och hornkvisken som faller i ögonen. De hantverkare som arbetade i skilda material befann sig i nära samband med varandra, men inte i samma hus.

Om vi förutsätter att de två nämnda sysslorna tillhör en manlig sfär finns en överlappning mellan hornhantverket och de textilredskap som avslöjar var kvinnor arbetat med hantverk. Vävtyngheter och sländrisor är funna i hus med horn- och mitthärd i tredje och fjärde zonen med hus från gatan räknat. Både mobilt och stationärt textilhantverk koncentrerar sig till köks- och samlingsytorna i stadsgårdarna. Denna fyndbild finns inte tydligt accentuerad tidigare, då redskapen hade en allmän spridning i huszonerna. Under de sista två till tre decennierna av 1000-talet fanns alltså en närhet



Figur 1. Spridningsbilden för keramik i kv. Trädgårdsmästaren, Sigtuna. Fas 5, ca 1075 till 1100. Jämför spridningsbilden med textilhantverkets lämningar i figur 2. Fördelning efter Roslund 1997. Bildunderlag från Karlsson 2016.

med antydning till separation mellan två av de tre hantverken. Det var då, och inte i 1100-talets andra hälft, som stegen togs mot en zon av hantverk mot Stora gatan (Söderberg & Gustafsson 2007, s. 32).

Med 1100-talets första tre decennier förstärktes tendensen för den process som startade före århundradeskiftet (Fig. 3). Framförallt är det en än tydligare koncentration

till bodar för metall- och hornhantverken i tomtutrymmet vid gatan som är påfallande. Det är också noterbart att hornhantverket ökar i både kvantitet och spridning. Det är under tiden 1075 till 1130 som dubbelhelkammarna i älghorn började tillverkas, vilket avsatte ansevärd mängder spill. Intressant är att metall- och hornhantverket har tydligast närvaro i samma byggnad-

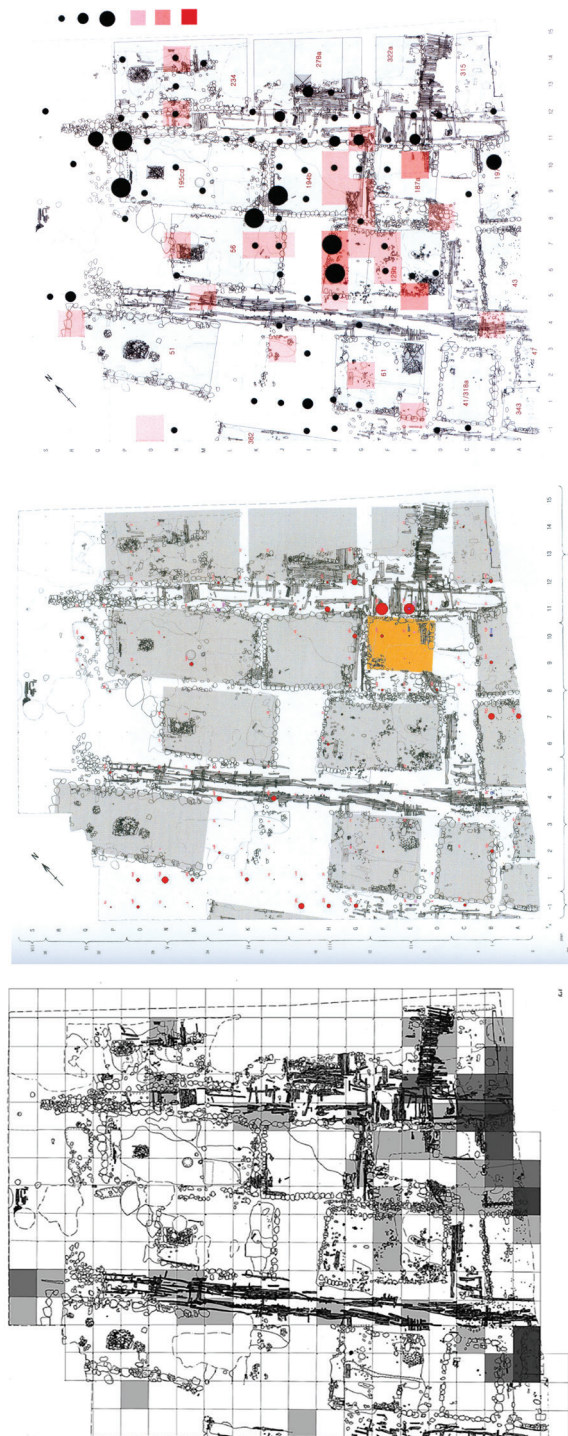
der (Hus 332, ”utan nr”, 42, 318b, 203a). De som arbetade med materialen var antingen samma personer, nyttjade bodarna vid olika tidpunkter eller samarbetade i ett gemensamt utrymme. Spinning och vävning däremot var än mer förlagt till kökshuset och gemenskapshuset i mittre- och bakre delen av tomten. Samtidigt minskade antalet vävtyngder, vilket föranlett misstanken om att horisontala vävstolar började användas, även om tekniken inte fick starkare genomslag förrän under andra halvan av 1100-talet (Sjöbeck 2014, s. 61).

Utövarna av hantverk i metall, horn- och ben och textil genomförde alltså en ökad rumslig separation från 1000-talets sista decennier och framåt. Dessutom byggdes de första bodarna och koncentrationen mot gatan accentuerades. Kvantitativt ökar antalet degelfragment och hornspill. Jag vill starkt understryka tidpunkten för den begynnande ekonomiska expansionen. Orsaken är att andra halvan av 1100-talets generellt lyfts fram som den tid då den urbana ekonomin tog sitt viktigaste språng. Det sker då en mycket kraftig tillväxt i ekonomi baserad på en expansiv politik, men processen påbörjas tidigare. Det är också mellan ca 1075 och 1130 Sigtuna blev en tydlig nod mellan öst och väst som bibehölls tills konkurrensen med fler orter tog vid i mitten av 1200-talet (Roslund 2009, s. 237).

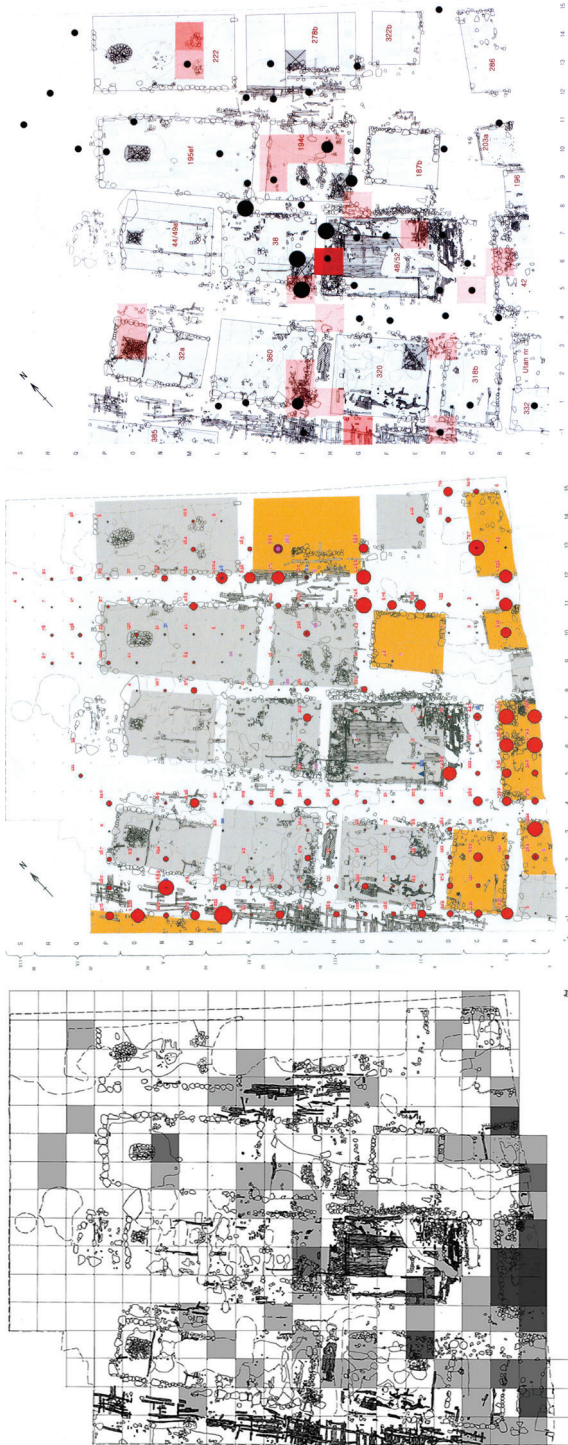
Återgår vi till tankarna om urban performativitet och skapandet av gemenskap ger artefaktmönstret

intressanta indikationer. Under tiden ca 1075 till 1100 förekommer viss överlappning mellan horn- och textilhantverket på tomt IV i ett multifunktionellt hus i zon 2. Textilhantverket är annars koncentrerat till hörnhärdshus i zon 3 och den hallbyggnad som finns längst bak på tomten. Metallhantverket, markerat i förekomst av deglar, verkar däremot koncentrera sig till samma byggnader som hornhantverket. Överlappningar i aktiviteterna anger möjliga kontaktytor både för två hantverk som tillhör den manliga sfären, och två hantverk som tillhör dels den kvinnliga, dels den manliga sfären.

Enligt Christophersens modell kan praktikerna gett utrymme för mer bestående möten under tiden man arbetade i slutet av 1000-talet. Med det nya århundradet ändrades detta. Från omkring 1100 till ca 1130 accentuerades och separerades de olika hantverken. Textilhantverket utövades mycket tydligt i husen med hörnhärd, med läge i zon 3, som hade en köksfunktion. Utövarna av de två andra hantverken drogs ut mot gatumarken, men med fortsatt gemensamt utrymme. Från ca 1100 och framåt började dessutom en gatunära intensiv tillverkning av cylindriska bultlås att ytterligare stärka bilden (Söderberg & Gustafsson 2007, s. 20). I den påföljande femtio år långa fas 7 (ca 1125 till 1175) syns horn- och textilhantverket i det närmaste vara repellerande. Det förra med tyngdpunkt i bodar utmed gatan, medan spinning och



Figur 2. Spridningsmönster av tre kategorier hantverk i kv. Trädgårdsmästaren, Sigtuna. Fas 5, ca 1075 till 1100. Från vänster; deglar för bronsgjutning, hornsplå från kammakeri samt sländtrissor och vävyngder för textiltillverkning. Efter Söderberg & Gustafsson 2007, Karlsson 2016 samt Sjöbeck 2014.



Figur. 3. Spridningsmönster av tre kategorier hantverk i kv. Trädgårdsmästaren, Sigtuna. Fas 6, ca 1100 till 1130. Från vänster; deglar för bronsgjutning, hornspill från kammakeri samt sländtrissor och vävnygder för textiltillverkning. Efter Söderberg & Gustafsson 2007, Karlsson 2016 samt Sjöbeck 2014.

vävning förlades till köksdelen och hallen längst in på tomten. Över tid kom dessa ”practice bundles” att bli ökat genusuppdelade, även om hushållen fortfarande utgjorde kärnan i den blandade samfälligheten. Kvinnor och män kan därigenom ha kommit att stärka sina respektive gruppidentiteter, vilket kan ha lett till ökad medvetenhet om skillnader dem emellan.

Denna ökade separation mellan kvinnligt och manligt hantverk kan vara en del av den urbana karaktäristiken för tiden. I en undersökning av genusuppdelat arbete i Oslo antog Liv Marit Rui att kvinnligt och manligt arbete separerades vid 1200-talets början (Rui 1993, s. 118-137, Rui 1996). De manliga uppgifterna försvann helt från tomtarna, medan kvinnogöromål existerade som en konstant genom alla perioder. Hon menar att detta pekar på att de manliga hantverkarna flyttade ut eller förlade sin produktion till andra delar av staden (Rui 1993, s. 128, s. 132, fig. 50). Geografisk separation förde enligt Rui därmed till ett ökat mentalt förfrämmande mellan könen som ledde till mytbildning om de två sociala kategorierna samt tydligare mans- och kvinnoroller.

Orsakerna till att det i Oslo förefaller finnas ett så kraftigt genusuppdelat socialt mönster beror emellertid på källäget. Mindets tomt/ Søndre felt som Rui hämtar data ifrån ligger strax öster om Vestre strete i Oslo (Rui 1993, s. 31, fig. 6). Undersökningssytan berörde

en ytterst liten del av den gatunära marken, och får genom frånvaron av bodrummen en märkbar förlust av hantverksaktiva ytor. Större delen av ytan ligger i det som i Sigtuna benämns zon 2, 3 och 4. Det är alltså i läget på schaktet, inte i sociala förändringar under medeltiden, som den till synes separata arbetsordningen finner sin förklaring.

Trots kritiken skönjs från Sigtunas sena 1000-tal och framåt en viss uppdelning vad gäller de i kulturlagren dokumenterade hantverken. Däremot åt och sov man med största sannolikhet tillsammans i gårdarna. Även om kvinnor och män inte hamnade i olika stadsdelar vid utövandet av hantverk var det tidiga 1100-talets praktik begynnelsen på en ny relation mellan könen. Föreställningar om ett manligt rum i det offentliga, och ett kvinnligt i den privata sfären, fick ökad mening under medeltiden (Howell 2000, s. 10ff). Som ett första steg avskildes generellt det privata från det offentliga genom att tomten med sina hus slöts. Inom gårdens och husets ram ökade separationen på mikronivå, med enskilda sovplatser, tillagning och konsumtion av mat. Dessa socialt definierade utrymmen drogs som ett tredje steg in i värderingen av genusuppdelat arbete och moraliskt beteende.

Övergången till ett tydligare urbant livsmönster är alltså markant i denna period, från ca 1075 till 1130. Det gäller inte bara den förändrade karaktären för handel och hantverk i Sigtuna, utan urbaniseringen i

Sverige överhuvudtaget. Flera städer etableras under 1000-talets andra hälft och i några fall strax före år 1100. I de äldre städerna, som Lund och Sigtuna, förtätades redan existerande urbana rum. Gemenskaperna stärktes och invånarna kunde spegla sig i andra städers livsmönster som ibland skilde sig från det egna. Handelns aktörer observerade förändringarna under sina resor mellan de allt tätare urbana nätverket.

Handelns aktörer - urbana kulturella skillnader i Nyköping och Sigtuna

I gemenskapens ”vi”-skapande finns ett mått av utestängning av utifrån kommande grupper. Några som tydligt stod utanför den lokala urbana gemenskapen socialt, juridiskt och kulturellt var köpmännen. De utgjorde ett litet antal människor i de urbana miljöerna, men var genom sitt inflytande avgörande för stadens kulturella innehåll.

Från och med 1980-talet kom handeln att ses som sekundär som orsak till städers etablering inom historisk arkeologi. Istället underströks administrativa behov för mäktiga sekulära och kyrkliga aktörer i tider då territoriell överhöghet växte fram. Syftet med vändningen var inte att förkasta handelns roll i urbaniseringsprocessen. Snarare kan man se den som en retorisk nödvändighet för att sätta stadsforskningen på nya spår. Effekterna blev emellertid avgörande för synen på de aktörer som skötte varuutbytet.

Den teoretiska bakgrunden till skiftet var ett ökat intresse för maktrelationerna i det senvikingatida och medeltida samhället. Inspirationen kom från Annalesskolan och historiematerialismen, vilket riktade in de historiska studierna mot krigare och bönder (Roslund 2009, s. 218-221). De ekonomiska studierna blev samtidigt påverkade av substantivism och antropologisk ekonomi. Fördelen blev att en alltför enkel syn på handel med rötter i ett marknadstänkande om tillgång och efterfrågan fick ge vika för en mer kulturellt präglad tolkning. Nackdelen var att handeln arkaiserades till gåvogivning. Handelns aktörer försvann i glappet mellan frälseläcker och landbor.

Det världsliga och kyrkliga frälset, liksom den urbana eliten, krävde emellertid som alltid lyxartiklar och varor för att upprätthålla den sociala statusen. Man ville också få avsättning för, och tillgång till, råvaror för förädling utförd av de egna hantverkarna. Den geografiska riktningen på handeln indikerar därför var eliten sökte bundsförvanter. Skyddet av köpmän var reciprokt och krävde löften om orört tillflöde av varor från flera håll. Därför är handeln fortfarande en viktig orsak till städernas etablering, fortlevnad och kulturella karaktär under medeltiden. Besluten som styrde köpenskapen var delvis avgjorda på hög politisk nivå, men eliten brydde sig lite om hur logistiken sköttes. Vi får räkna med en hög grad av självständighet hos handelns aktörer med egna sociala

instrument för skydd och tecken på tillhörighet (Gustin 2004; Roslund 2009; Mogren 2013, s. 76-80).

En ökad förståelse för handelns aktörer, och deras sociala och kulturella påverkan på de urbana gemenskaperna har under 2000-talet lyfts fram inom arkeologi och historia (Norseng 2000; Gustin 2004; Monclair 2006a; Monclair 2006b; Roslund 2009; Bauer & Agbe-Davis 2010). I denna forskning understryks köpmännen som drivande i varuutbytet och organisering inom gruppen. Aktörernas behov av att nedtona konflikter till förmån för fredligt utbyte inom nätverken gav städerna en speciell karaktär av platser för social och kulturell förhandling. Samtidigt var behovet av skydd och förutsägbarhet incitament för framväxten av rättsliga principer och gillen. Handeln byggde därför gemenskaper och stimulerade stabilitet så länge den utövades utan inblandning av stater eller mäktiga organisationer som Hansan eller East India Company. Trots att handel var oförutsägbar, köpmän opålitliga och farliga finns många globala exempel från handel som kulturöverskridande handling (Curtin 1984).

Samtidigt utkristalliserade sig olika sätt att leva beroende på vilka kultursfärer men påverkades av. De långväga köpmännen var genom sina upprepade besök och boende hos gästfamiljer transregionala kulturbärare. Resultaten av gästande och förhandling kan förstås inom ramen för den subjektiva interaktionismen. Omdömen om materiell

kultur och beteenden hos varandra gav stadsbor och gäster möjlighet till att förhandla om, förändra eller behålla kulturmönster.

Resultaten av sådana möten går att fånga i de kontrasterande kulturmönstren i Nyköping och Sigtuna. Källan är keramiken från kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna och kvarteret Åkroken i Nyköping från ca 1050 och fram till ca 1250 (Roslund 1995, Roslund 2001, Bäck & Roslund 2017). Kärnen utgör rester efter lokala hushåll, men också skeppsköken som avsatts i gästhamnarna, vilket gör dem till en viktig källa till besökarnas härkomst. Städernas regionala och interregionala relationer blottläggs, vilka visar på skilda kontaktytor och kulturell praktik (Fig. 4). Det begränsade källmaterialet från Åkroken är givetvis en svaghet som påverkar tolkningen. Denna får granskas vid framtida undersökningar.

Redan i de lokala traditionerna för kökets kärl kan vi följa olikartade val. Utifrån sammansättningen under de jämförbara perioderna i de båda städerna visar Sigtuna och Nyköping skilda konsumtionsmönster. Vid 1000-talets mitt står östersjökeramiken för drygt 50 % av kokkärlen i Sigtuna och den senvikingatida traditionen för 45 %. I Nyköping däremot består samtidigt utrustningen av 83 % östersjökeramik och endast 12 % senvikingatida kärl. Trenden i proportionerna håller i sig fram till då produktionen försvinner. Även i upphörandet skiljer sig orterna åt. I Nyköping ver-

kar den minimala mängden senvikingatida keramik komma ur bruk redan ca 1225, medan de i Sigtuna inte sjunker under 10 % innan de försvinner ett kvartssekel senare. Samma kronologiska förlopp gäller för östersjökeramiken.

Det går alltså att se diskrepansen mellan de två städernas lokala traditioner som olikartade socio-ekonomiska tillhörigheter. Nyköping hade en produktion och konsumtion starkt anknuten landsbygden och liknande den i Östergötland, på Öland och Gotland. Sigtuna hade en mer introvert arkaisk urban kultur, med svag gemenskap med landsbygden i det keramiska konsumtionsmönstret.

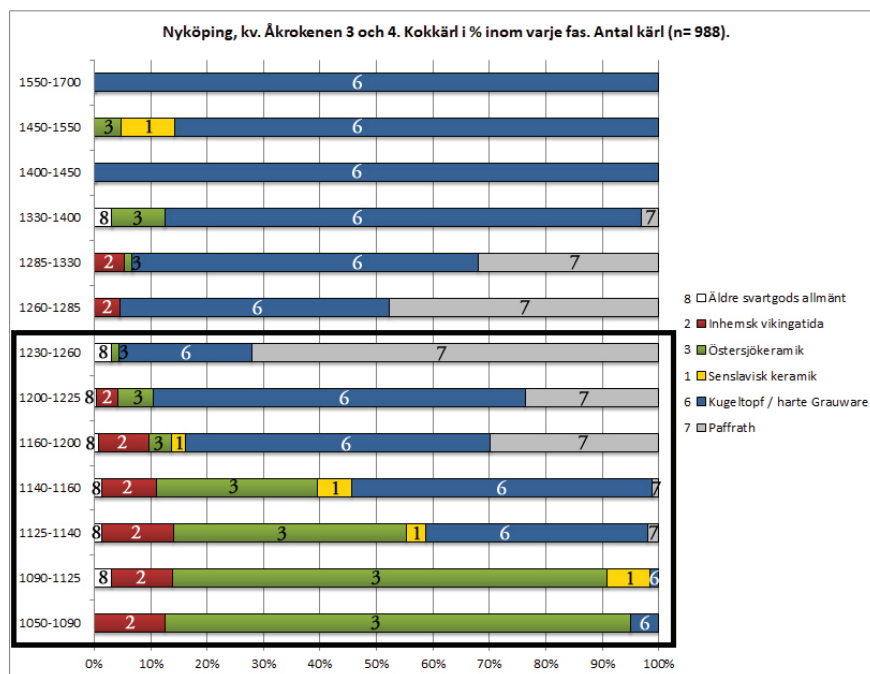
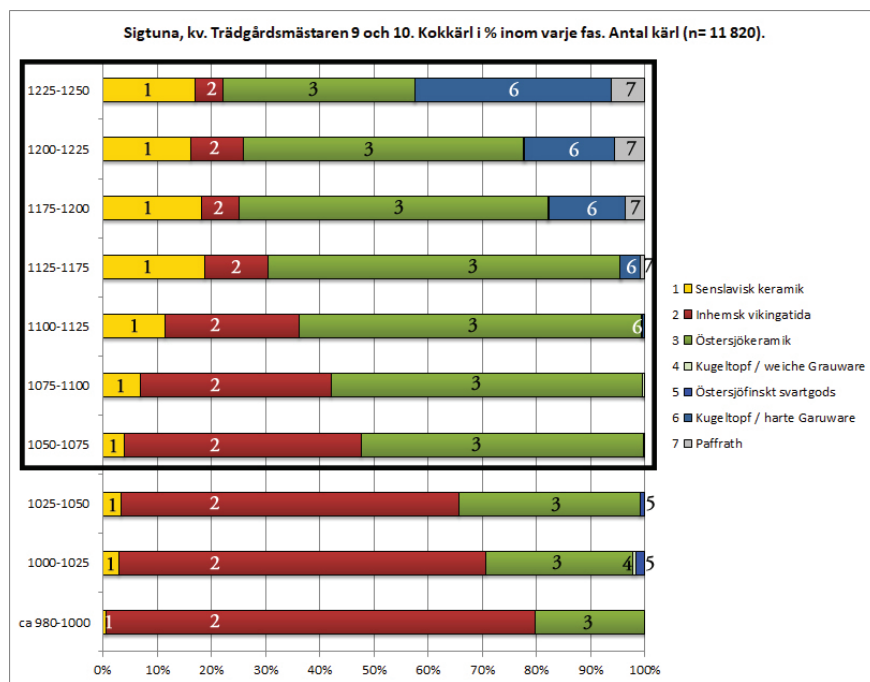
Städerna uppvisar också skillnader i de externa förbindelserna. Sigtunas roll som rusisk gästhamn utmärker den kulturella traditionen. Mellan 3 % och 7 % av kokkärlen var importerade från russerriket fram till ca 1100. Därefter ökade importen till närmare 20 % fram till dess kulturlagren försvinner ca 1250. En tydlig, kontinuerlig och integrerad stiltradition kan också studeras i den lokalt tillverkade normala östersjökeramiken.

De första främmande kärnen som anlände till Nyköping mellan åren 1090 till 1125 var rusiska kokkärl. Antalet kärl, som aldrig överstiger 7 %, är litet jämfört med Sigtuna vilket antyder att Nyköping inte tillhörde det inarbetade östliga nätverket och kultursfären. Bortfallet av dessa gäster omkring år 1200 understryker den svaga länken österut.

Samma lågintensiva kontaktyta och svaga relation för Nyköping röjs genom frånvaron av volhyniska sländtrissor och andra tydligt rusiska artefakter. Förutom enstaka amforor från Kievriket saknas de i Nyköping. I Sigtuna levde man istället nära de östliga gästerna i vardagen, med gåvor och importer därifrån som del av utbytet.

De kontinentala gästerna finns givetvis i Sigtuna, men inte i lika tydlig omfattning. Redan från 1000-talets slut används dryckesbägare av pingsdorfgods i Sigtuna och omkring 1100 kan paffrathkärl ha anlant. Den största kulturella förändringen sker strax före mitten av 1100-talet, då både paffrath- och yngre svartgods i form av rundbottnade kokkärl är i omlopp. Dessa blir allt vanligare i hemmen, men de senslaviska kärnen och östersjökeramiken dominerar. Kontrasterna är tydliga ännu vid mitten av 1200-talet mellan den kontinentala traditionen Kugeltöpfe och paffrath-kärl som tillsammans utgör 42 %, gentemot rusiska kärl och östersjökeramik som tillsammans representerar 52 % av kokkärlen.

Kontinentala kontakter kom istället att prägla Nyköping. Skepp från söder tog in yngre svartgods i form av rundbottnade grytor redan under tiden 1125 till 1140. Parallellt med dem kom paffrath- och pingsdorfkärl. Mellan åren 1160 till 1200 ser närvaron av de kontinentala gästerna ut att ha stabiliserats och förstärkts i Åkroken. Vid 1100-talets mitt sker dessutom nå-



Figur 4. Konsumtionen av kockärl i kvarteren Trädgårdsmästaren, Sigtuna och Åkroken, Nyköping ca 1050 till 1250. De jämförbara faserna inramade. Efter Roslund 1995, Roslund 2001, Bäck & Roslund 2017.

got radikalt. Yngre svartgods- och paffrathkärl ökar till ca 54 % mellan 1140 och 1160, för att mellan 1160 till 1200 uppgå till ca 83 % av kokkärnen. Särskilt 1200-talets första fjärdedel är rik på kokkärl av olika storlekar, kärl med hankar samt kannor. Inhemska keramiker tillverkade senvikingatida kärl med former hämtade från de rundbottnade grytorna, en hybrid form speglade närhet och positivt omdöme om gästerna (Roslund 2001, s. 218, fig. 105).

Vi kan alltså tolka keramikkonsumtionen så, att ett kontinentalt konsumtionsmönster rådde i Åkroken, medan människorna i kvarteret Trädgårdsmästaren fortfarande var anknutna till Novgorods kultursfär. Både de inhemska och importerade traditionerna kontrasterade märkbart. Ett liknande skilje syns i bruket av råmaterial inom horn- och benhantverket (Karlsson 2016, s. 197-203). I Sigtuna och Strängnäs är älghorn det vanligaste råämnet så sent som vid 1200-talets mitt, medan man i Nyköping och Östra Aros var snabbare att nyttja ben från nöt.

Det vore lätt att se Sigtuna som konservativt och Nyköping som mer dynamiskt i relation till externa kontakter. Visserligen var sigtunaborna inbäddade i sociala mönster med månghundraåriga anor, men redan under 1000-talets första hälft rörde man sig mot den växande ekonomin på kontinenten. Det ser vi i kontinentala spännen, pingsdorfkeramik, friserfararstenarnas gillen och inte minst genomslaget av gäs-

ter från 1100-talets andra hälft (Roslund 2010). Nyköping ska istället för dynamiskt ses som nykomlingen som inte fick fotfäste i den viktiga pälshandeln från öster. Staden var kungamaktens gunstling, men en brådmogen sådan. Det var andra varor som man erbjöd i Sörmland och andra aktörer som fanns på plats, ännu inte tydliga i de arkeologiska källorna.

Den kontrasterande konsumtionen av keramik utgör en bas för fortsatta diskussioner om politiska sfärer, sociala omvälvningar och kulturella mönster i det östsvenska urbana nätverket. Människor som seglade mellan Schleswig, Lübeck, Visby, Söderköping, Nyköping och Sigtuna möttes av stora skillnader i den materiella kulturen när de lade till vid kajerna. De kulturella olikheterna kan ha varit en utgångspunkt för skapandet av en lokal urban gemenskap på en övergripande nivå. Man observerade skillnader i det egna sättet att leva och bland befolkningen i nästa stad längs med segelleden. Undersökningarna i Trädgårdsmästaren och Åkroken visar hur stor potentialen är för en nyansering av urbaniseringsprocessen och studiet av aktörerna bakom lokala gemenskaper.

Ω

Städer är uttryck för maktrelationer i sin samtid. Det gäller att skilja på det som är fysiska tecken på makt i alla landskap generellt och de som uttrycks som urbana miljöer. Ensta-

ka funktioner som bärs upp av städer kan finnas i andra miljöer, vilket gör det nödvändigt att definiera staden kumulativt och kvalitativt. Det är ansamlingen av funktioner och de sociala förutsättningarna som definierar staden.

Det skulle vara fruktbart att ägna större kraft åt varierande kulturmönster och social interaktion, med utgångspunkt i högupplösta artefaktanalyser och med stöd i sociologiska modeller. De urbana kulturmönstren är nämligen inte essentiella, utan skapas i ständig interaktion mellan de människor som dagligen samarbetade och tvingades att hitta nya lösningar. Detta ständiga sammanvävande och förhandlande gav staden dess karaktär.

Vad betyder socialpsykologin och social kognitiv neurovetenskap för arkeologin? Ett bra mått på om ett teoretiskt anslag håller är om vi genom det får fram nya rön. Med de två fallstudierna på mikro- och interregional nivå från Sigtuna och Nyköping har jag försökt exemplifiera hur den historiska arkeologin teoretiskt och metodiskt kan nå urbana aktörer. Textil-, horn- och metallhantverket på tomterna i kvarteret Trädgårdsmästaren exponerar det som Christophersen kallar ”practice bundles”, där överföring av kunskap, kompetens och mening kan ha skett mellan skilda hantverk

och genus. Närheten bör också ha skapat djupare bindningar människor emellan och format en emotionell samhörighet.

Samtidigt med bygget av en gemenskap i den lilla världen fanns interna och externa incitament till förändring. Gästande hantverkare och handelsmän utgjorde sådana. Politiska förbindelser ledde till social interaktion och ytterst till kulturellt distinkta uttryckssätt. Dessa skilde sig mellan städer. Gemenskaper kunde därmed stärkas i relation till andra urbana miljöer. Vi börjar förstå hur hjärnan fungerar i samklang med andra individer, hur den bearbetar dagens möten när vi tror oss vila. Emotionella band tvinnades mellan individer medan de drömde, gungade av vågorna i skeppet på väg mot efterlängtnad hamn.

Stort tack till Anders Andrén, Axel Christophersen och Lars Ersgård som läst och kommenterat utkastet till artikeln. Tack också till Søren Sindbaek och seminariet vid Centre for Urban Network Evolutions (UrbNet), Aarhus universitet, för kommentarer vid föreläsningen där.

Mats Roslund, professor i historisk arkeologi, Lunds universitet. Forskar på sociala identiteter och gruppbildning i urban och agrar miljö med europeisk utblick.

E-post: mats.roslund@ark.lu.se

Fotnot

1 Analyserna i detta avsnitt bygger på Karlsson 2016, fig. 2.19, 2.20, 2.25, 2.26, 2.43; Pettersson 2007, fig. 5 och 6; Roslund 1997, fig. 9; Sjöbeck 2014, figurerna på s. 96 och 97; Söderberg & Gustafsson 2007, fig. 18, 19, 26.

Referenser

- Andersson, Hans 1990. Sjuttiosex medeltidsstäder- aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland. Medeltidsstaden 73. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Stockholm.
- Andersson, Hans 2017. Medeltida urbanisering. Uppsatser 1972 – 2015. Lund Studies in Historical Archaeology 19. Lund, Lund University.
- Andersson, Hans, Hansen, Gitte & Øye, Ingvild (red.) 2008. De første 200 årene- nytt inblikk på 27 skandinaviske middelalderbyer. Bergen, Universitetet i Bergen.
- Andrén, Anders 1985. Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Malmö, Liber Förlag.
- Andrén, Anders 1995. Signs of Communities. The Iconography of Early Towns in Denmark. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1993-1994. New Series. Vol. 10, s. 9-20.
- Anglert, Mats 2006. Landskapets urbanitet. Nya stadsarkeologiska horisonter. Larsson, Stefan (red.). Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag, s. 229-269.
- Bauer, Alexander A. & Agbe-Davies, Anna 2010. Social archaeologies of trade and exchange. Exploring relationships among people, places, and things. Walnut Creek CA, Left Coast Press.
- Biermann, Felix 2009. Burgstädtisches Zentren der Slawenzeit in Brandenburg. Wie der Mark entstand. 850 Jahre Mark Brandenburg. Thomas Kersting (red.). Wünnstorf, Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, s. 101-121.
- Brendalmo, Jan, Eliassen, Finn-Einar & Gansum, Terje (red.) 2009. Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingetid, middelalder og tidlig nytid. Oslo, Novus.
- Burke, Peter J. & Stest, Jan E. 2009. Identity theory. Oxford, Oxford University Press.
- Bäck, Mathias 2016. Platsens unika urbanitet. Nedslag i den tidiga urbaniseringen i Mälardalen. Socioekonomisk mångfald. Ritualer och urbanitet. Cassel, Kerstin (red.). Stockholm, Arkeologerna Statens Historiska museer, s. 79-92.
- Bäck, Mathias & Roslund, Mats 2017. Kökets och bordets käril i medeltidens Nyköping- internationellt varubyte och östsvensk urbanisering. Den nya köpingen. Perspektiv på Nyköpings äldsta historia. Carelli, Peter (red.). Stockholm, Arkeologerna Statens Historiska Museer, s. 53-91.
- Callmer, Johan 1994. Urbanisation in Scandinavia and the Baltic region c. AD 700-1100. Trading places, centres and early urban sites. Developments around the Baltic and North Sea in the Viking Age. Ambrosiani, Björn & Clarke, Helen (red.). Stockholm, Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, s. 50-90.
- Callmer, Johan 2007. Urbanisation in Northern and Eastern Europe, ca. AD 700-1100. Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium. Vol I The heirs of the Roman West. Henning, Joachim (red.). Berlin/ New York, Walter de Gruyter, s. 233-270.

- Canuto, Marcello A. & Yaeger, Jason 2000. Introducing an archaeology of communities. The archaeology of communities. A New World perspective. Canuto, Marcello A. & Yaeger, Jason (red.). London/ New York, Routledge, s. 1-15.
- Carelli, Peter 2001. En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Charon, Joel M. 2010 [2004] Symbolic interactionism. An introduction, an interpretation, an integration. Upper Saddle River, N.J., Pearson Prentice Hall.
- Christophersen, Axel 2015. Performing towns. Steps towards an understanding of medieval urban communities as social practice. Archaeological Dialogues 2015, 22 (2), s. 109-132.
- Curtin, Philip D. 1984. Cross cultural trade in world history. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dyer, Christopher & Liley, Keith 2011. Town and countryside: relationships and resemblances. Medieval rural settlement: Britain and Ireland, AD 800-1600. Christie, Neil & Stamper, Paul (red.). Bollington, Windgather, s. 81-98.
- Gelichi, Sauro & Hodges, Richard 2012 (red.) From one sea to another. Trading places in the European and Mediterranean Early Middle Ages. Turnhout, Brepols.
- Giles, Kate & Dyer, Christopher (red.) 2005. Town and country in the Middle Ages. Contrasts, contacts and interconnections, 1100-1500. Leeds, Maney.
- Gustin, Ingrid 2004. Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Gärdenfors, Peter 2017. Den svåra konsten att se sig själv. Stockholm, Natur & Kultur.
- Hadley, D. M. & Harkel, Letty ten (red.) 2013. Everyday life in Viking-Age towns. Social approaches to towns in England and Ireland, c. 800-1100. Oxford/ Oakville, Oxbow Books.
- Hansson, Martin 2017. Småstäder och andra orter i senmedeltidens Småland. Meta 2017, s. 73-86
- Harlitz, Erika 2010. Urbana system och riksbildning i Skandinavien. En studie av Lödöses uppgång och fall ca 1050-1646. Göteborg, Göteborgs Universitet.
- Howell, Marta C 2000. The spaces of Late Medieval urbanity. Shaping urban identity in Late Medieval Europe (L'apparation d'une identité urbaine dans l'Europe du bas moyen âge) Boone, Marc & Stabel, Peter (red.) Leuven, Garant, s. 3- 23.
- Kalmring, Sven 2016. Early Northern towns as special economic zones. New aspects on Viking-age urbanism c. AD 750 – 1100. Holmquist, Lena, Kalmring, Sven & Hedenstierna-Jonson, Charlotte (red.). Stockholm, Stockholm University, s. 11-22.
- Karlsson, Johnny 2016. Spill. Om djur, hantverk och nätverk i Mälardalen under vikingatid och medeltid. Stockholm, Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University.

- Krongaard Kristensen, Hans & Poulsen, Björn 2016. Danmarks byer i middelalderen. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag.
- La Rocca, Cristina & Majocchi, Piero (red.) 2015. Urban identities in northern Italy (800-1100 CA). Turnhout, Brepols.
- Lieberman, Mathew D. 2013. Social. Why our brains are wired to connect. New York, Broadway Books.
- Linaa, Jette 2016. Urban consumption. Tracing urbanity in the archaeological record of Aarhus c. AD 800-1800. Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter 94. Aarhus, Aarhus universitetsforlag.
- Lindeblad, Karin 2008. Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv 700 – 1550. Lund Studies in Historical Archaeology 10. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet.
- Lindeblad, Karin 2016. Urbanisering före den formella staden. Exemplet Skänninge. Socioekonomisk mångfald. Ritualer och urbanitet. Cassel, Kerstin (red). Stockholm, Arkeologerna Statens Historiska museer, s. 53-64.
- Mogren, Mats 2013. The first sparks and the far horizons. Stirring up the thinking on the earliest Scandinavian urbanization process- again. Lund Archaeological Review 2012 (18), s. 73-88.
- Monclair, Hanne 2006a. Transformasjoner i norrøn økonomi. Transformasjoner i vikingtid og norrøn middelalder. Steinsland, Gro (red.). Oslo, Unipub, s. 253-262.
- Monclair, Hanne 2006b. Kulturløse kjøpmen? Betragtninger om historiske studier av økonomi og kultur. (Norsk) Historisk Tidsskrift 85, s. 465-485.
- Norseng, Per 2000. Fra farmannen Ottar til hanskjøpmannen Bertram Bene: Synspunkter på kilde- og metodeproblemer i studiet av handel. Collegium Mediaevale vol. 13, s. 11-77.
- Norwegian Archaeological Review 2016, vol 49, no 1.
- Opll, Ferdinand & Sonnlehner, Christoph (red.) 2010. Europäische Städte im Mittelalter. Innsbruck/ Wien/ Bozen, Studien Verlag.
- Pettersson, Björn 2007. Kammakeriavfallets spridning på en tidigmedeltida stadsgård i Sigtuna. Situne Dei 2007, s. 7-15.
- Ritzer, George 2008. Sociologisk teori. Malmö, Liber Förlag.
- Roslund, Mats 1995. Internrapport: Dateringsanalys av den högmedeltida keramiken från kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna, Uppland. Opublicerad rapport.
- Roslund, Mats 1997. Massmaterial och publicering av arkeologiska källmaterial. Problemstillinger og metoder i skandinavisk byarkologi. Iversen, Mette & Hjermind, Jesper (red.). Viborg Middelalderseminar 1. Viborg, Viborgs Stiftsmuseum, s. 72-85.
- Roslund, Mats 2001. Gäster i Huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 92. Lund, Vetenskaps societeten i Lund.

- Roslund, Mats 2009. Varuutbyte och social identitet. Alsengemmer som emblematiske stil. Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten. Mogren, Mats, Roslund, Mats, Sundén, Barbro och Wienberg, Jes (red.). Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, s. 216-242.
- Roslund, Mats 2010. Bridging two worlds. Tracing merchants from the Holy Roman Empire in high medieval Sigtuna. Zwischen Fjorde und Steppe. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag. Theune, Claudia, Biermann, Felix, Struwe, Ruth & Jeute, Gerson H. (red.). Rahden/ Westfalen, Verlag Marie Leidorf, s. 239-250.
- Rui, Liv Marit 1993. Kjønnrollerelasjoner. Et arkeologisk materiale fra middelalder-Oslo i feministisk perspektiv. Mastergradsavhandling i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Rui, Liv Marit 1996. Et arkeologisk materiale fra middelalder-Oslo i feministisk perspektiv. Meta 1996 (1), s. 46-57
- Sjöbeck, Amanda 2014. The important craft. Textile tools and production in kv. Trädgårdsmästaren in Sigtuna. Master's Thesis in Historical Archaeology, Lund university. Lund.
- Skre, Dagfinn 2008. The development of urbanism in Scandinavia. The Viking World. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abington, Routledge, s. 83-93.
- Skre, Dagfinn 2012. Markets, towns and currencies in Scandinavia ca AD 200-1000. From one sea to another. Trading places in the European and Mediterranean Early Middle Ages. Gelichi, Sauro & Hodges, Richard (red.). Turnhout, Brepols, s. 47-63.
- Söderberg, Anders & Gustafsson, Ny Björn 2007. Från prestigevarugjutting till myntning. Tidigmedeltida metallurgi i kvarteret Trädgårdsmästaren, Sigtuna. Situne Dei 2007, s. 17-40.
- Trost, Jan & Levin, Irene 2010 [1996]. Att förstå vardagen. Med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv. Lund, Studentlitteratur.
- Turner, Jonathan H. 2002. Face to face. Toward a sociological theory of interpersonal behavior. Stanford, Stanford University Press.
- Wandsnider, LuAnn 2015. On complementarity of practice, scale and structure. Scalar aspects of social/material space in Anatolian peri-urban contexts in antiquity. Archaeological Dialogues 2015, 22 (2), s. 149-157.

Författaranvisningar för META Historiskarkeologisk tidskrift

Manus

Manus behöver vara redaktionen till handa senast 1/2 för att artikeln ska kunna publiceras i nästkommande nummer av tidskriften. Redaktionen förbehåller sig rätten att göra ett urval bland insända bidrag.

Manus för tryckta artiklar skickas i digital form till redaktionen på adressen tidskrift@histark.se. Den inskickade texten ska vara språkgranskad (detta är särskilt viktigt om artikeln inte är skriven på svenska) och tryckfärdig. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Texten kan skrivas på svenska, norska, danska eller engelska. Varje artikel ska vara försedd med ett kort abstract inklusive titel på engelska. Detta bör omfatta maximalt 200 ord.

Mer utförliga författarinstruktioner och konkreta exempel hittar du på: <http://www.histark.se/tidskriften/forfattaranvisningar/>

Bifoga kontaktuppgifter (för att vi ska kunna kontakta dig) samt författaruppgifter (namn, titel/befattning, institution, e-postadress – dessa uppgifter kommer att tryckas i tidskriften).

Författarna ansvarar själva för innehållet i sina artiklar.

Illustrationer

Illustrationer skickas i tryckfärdigt, digitalt skick, företrädesvis i tiff- eller jpg- format. Foton och andra bilder i gråskala eller färg bör vara scannade i 300 dpi, linjeteckningar i 600 dpi. Bilderna skall scannas i tänkt publiceringsformat (max 18 x 11,5 cm).

Tidskriften trycks i svartvitt. Alla färgbilder kommer med andra ord att tryckas i gråskala och behöver därför vara utformade/utvalda med hänsyn till detta för att bilderna ska bli tydliga i tryck. Det är dock möjligt att ha färgbilder i pdf-utgåvan.

Alla illustrationer skall vara försedda med figurnumrering och tabeller ska vara försedda med en tabellnumrering. Bifoga en förteckning över samtliga figurer och tabeller, med figur- och tabelltexter samt anvisning om var i texten figurerna och/eller tabellerna skall placeras.

Författarna ansvarar för att inhämta publiceringstillstånd i de fall där sådant krävs.

Granskning

Artiklarna kommer att granskas av två av redaktionsmedlemmarna innan publicering. Vid behov kommer externa granskare att tillfrågas. Peer-reviewing av enskilda artiklar kan diskuteras, kontakta redaktionen om sådana önskemål finns.

HISTORISKARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META
H
2018